

itt a próza önreflexiójába megy át: magát boncolja, magát figyeli, magára hívja fel a figyelmet: „*Beléptem a körbe, amelynek volt bejárata, de nincs kijárata*”: a *Szerelemnek* ez a mondata frappánsan jelzi nemcsak szereplőinek létállapotát, hanem ennek a prózának a „létállapotát” is. Nádas alámerülése az érintett problémakörökbe elgondolkodtató, de nem megnyugtató. A felvetett problémák természetéből következően sem lehet megnyugtató, melyek mögött a szubjektumnak már-már univerzálissá váló fenyegetettségérzete munkál. De azért sem, mert a kisregény nem győz meg bennünket arról, hogy egy ilyen létérzésnek a felmutatásához egyetlen megoldás kínálkozik csupán: az önmagát felfüggesztő, önmagát megkérdőjelező, önmaga hitelességét kétségbe vonó elbeszélői attitűd. Kérdésesnek és vitathatónak tűnik az is, hogy „*a lét felülete alatt*” az érzékekben, a tudat mögött lejátszódó folyamatok kivetítéséhez vajon éppen a narkotizált állapot, tehát a tudatműködést „tudatosan” kikapcsoló gesztus a legmegfelelőbb-e, mint a *Szerelemben*. Nyitott kérdések ezek, melyeknek aspektusából, az önellentmondás veszélye nélkül állíthatjuk, jó, hogy az új magyar próza nyitott kérdések felvetését is megkockáztatja.

THOMKA Beáta

A NÉPMESE SZINTÉZISE

Nagy Olga: *A táltos törvénye*. Népmese és esztétikum. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978

Nagy Olga munkássága ismert a jugoszláviai magyar néprajzzal foglalkozók körében is. Szaktekintélyét nemcsak a több mint három évtizede folytatott mesegyűjtés és publikálás (*A három táltos varjú*. Mezőségi népmesék, 1958, *Lüderc sógor*, Erdélyi magyar népmesék, 1969, *Széki népmesék*, 1976, *Zöldmezőszárnya*, Marosszentkirályi cigány népmesék, 1978 — hogy csak a legismertebb köteteit említsük) alapozta meg, hanem a mesék vizsgálata következtében elért szintézisteremtés (*Hősök, csalókéak, ördögök*, 1974 és *A táltos törvénye*, 1978). Noha gyűjtőmunkájával párhuzamosan jelentetett meg kisebb-nagyobb tanulmányokat, könyvének fülszövegében többek között ezeket írja: „Ha eddig jobbra csak a mese variációs lehetőségeit mutattam be, azt, hogy miképp alakíthatja a népi képzelő- és alkotóerő a nemzedékről nemzedékre hagyományozódó mesekincset — most már a *miértekre* is feleletet szeretnék adni: melyek azok a mozgástörvények, amelyek a mese *sajátos esztétikumát* meghatározzák.”

A népmese esztétikai megközelítésével, kérdéseivel olyan jeles fokról-

tudósok foglalkoztak már, mint Honti János, Max Lüthi, V. Propp, akik művészi szöveggént kezelték ugyan a mesét, de archívumi anyag alapján dolgoztak (holt szöveggel). Nagy Olga kutatásai olyan közösség mesekincsére irányulnak, ahol huzamosabb ideig tanulmányozhatta a mese esztétikai értékváltozásait; tehát következtetéseit a még mozgásban, alakulásban levő „élő” mesékből vonta le.

Könyvének bevezetőjében már rávilágít arra a fontos tényre, hogy a népmese esztétikumának feltárását nem lehet csak a szövegvizsgálat eredményeire bízni; a meseszociológiai vizsgálatok a szövegelemzéssel együtt teszik lehetővé a mese egységes vizsgálatát. Nagy szerint a mese esztétikumát az élő mesében mindig jelen levő jelképeség (mely az élő szóbeliségben hat és alakul) segít megközelíteni. Azaz a mese állandóan alakuló, változó műfaj lévén, mindig, minden időben a kor szintjén, az emberek világlátásának megfelelően tolmácsolja az ősi mondanivalót; jelképesége teszi tehát lehetővé a különböző tudatszintű egyének és közösségek számára az üzenet megfejtését és továbbadását. Ez az üzenet fogalmazódik meg a legkisebb elemi struktúrában, a motívumban, a bonyolultabb szerkezetű epizódban és a mese egészében, a típusban is. Ezért a mese szerkezetre való bontása, elemzése teszi lehetővé, hogy az alkotórészek egymásrahatásának és mozgásának kifürkészése által a mesei esztétikum sajátosságait meghatározzuk, ami a népmesekutatás egyik legfontosabb feladata.

A népmese esztétikumának első része — a kötet több mint fele — a népmesék elemzését foglalja magában. Első lépésként a mesei fantasztikum eredetével és természetével foglalkozik, különbséget téve a mesei és a mítoszban rejlő fantasztikum között. A mitikus fantasztikum (igaz jelentést hordozva magában) kizárja az esztétikum lehetőségeit, a mese (a fantázia szabad szárnyalása révén) pedig már tartalmazza azt. Nagy Olga a mesei jelképeséget az ősember világhoz való viszonyából, látásmódjából eredezteti, hiszen még nem volt képes igazi összefüggéseket teremteni, ezért fantáziája és intuíciója segítségével szimbólumot teremtett (élet köve, fája, vize). A mese a mélyrétegeiben őrzi ezeknek az ősi rítusoknak az emlékét, amit Nagy *magnak* tekint, azaz változatlanak a mesei jelkép azon alkotórészétől, mely a nemzedékek váltakozásával azok korszintű jelzéseiből rakódott a magra; ez a *burok*. A mag viselkedését ezek szerint a hagyományörzés, a burokét pedig a hagyománytól való elszakadás jellemzi. Mint a fában az évgyűrűk, az idők folyamán a jelkép alakulásában számtalan egymásra rétegződő burokkal kell számolnunk. Ez a belső mozgás, szervezőerő, a régi jegyek lebomlása és az új jegyek beépülése, mely a mese minden elemét korszerűen éltette századokon át. A mesei jelképrendszer e szervezetségének sajátos funkciója által nyújtja az esztétikum lehetőségét: nem akármit és akárhogyan mond el, hanem az emberről, annak sorsáról mindig a legfontosabb üze-

netet közvetíti, ez pedig, hogy az embernek hőssé kell válnia, küzdelmet vállalnia és győznie kell, vagy Honti szavaival: „a mesében az egész teremtett világ engedelmeskedik a mese hősének, kitágul minden keret, minden határ leomlik, ha a mesehős beleütközne.”

Nagy Olga meséken keresztül mutatja be az állandóan ismétlődő (sztereotip) jegyek esztétikumát is. A mesei nagyítási készség (a valóság arányai megnőnek, sokszorozódnak), a megszemélyesítés (a mesében az eszközök, tárgyak, állatok beszélnek), az átváltozás (a hős e varázslatos képessége funkciót tölt be a mesében, így tudja elvégezni erejét meghaladó feladatát), a hangulatkeltő szólások (hozzájárulnak a mesei atmoszféra megteremtéséhez), a mesei formulák (a hős feltámasztását szolgáló formula pl.: „Húst a húshoz, csontot a csonthoz, ínt az ínhez, vért a vérhez”) nagyban hozzájárulnak a mese varázsához: álom és valóság egybe mosódását kölcsönzik a mesének.

A mesei elem esztétikai lehetőségei fejezetet a sokértelműséggel vezet be, amely a mese esztétikuma szempontjából fontos, ugyanis a mesei elem állandó mozgásában, alakulásában rejlik a mese sajátos gazdagsága. A redukció és implifikáció, a behelyettesítés, a deformáció, a jelentésátfordulás, a humor, az inverzió — az elemek mozgásrendszere egy-egy egységben meseszövegeken és táblázatokon keresztül ismerhető meg.

A mese létrehozásában Nagy szerint az élménynek van rendkívül fontos szerepe. Ezt az élményt azonban ki kell beszélni, ami a mese másik összetevője, a kibeszélés lélektani szükséglete. A mesei epikum esztétikai lehetőségének vizsgálatát a mese előzményeitől az ősi epikumtól (eredetmondák, melyek ősök, totemősök cselekedeteit tartalmazzák) kezdi vezetni, hogy a mesealakító funkciókon, a mesei cselekményen, a bonyodalom szerveződésén, a tér- és időkategóriákon keresztül jusson el a mesei szerkezet összetételének törvényszerűségéig. A motívum, az epizód szerepét vizsgálja a típusban, és ezt táblázatokkal teszi érthetőbbé, világosabbá. A mese esztétikumának elemzését a népmese elbeszélő stílusáról írt tanulmánnyal fejezi be. Akárcsak az eddigi fejezetekben, itt is utal a folklórkutatás legnagyobbjainak (J. M. Lotman, M. Lüthi, Ortutay, B. Nagy János stb.) ezzel kapcsolatos elméleti munkáira.

A népmese esztétikumának szintézisében a tündérmesék grandiózus és humoros valamint a tréfás mesék fordított világát mutatja be. Nem véletlenül időz a tündérmeséken, hiszen ezek lényege a fantasztikum; nem a világot, hanem annak ellenképét tükrözik, a soha meg nem valósulható igazságot és rendet. A hős miatt és a hőséért történik minden a tündérmesében: nélküle nincs grandiózus mesei világ, és ezáltal példaképpellege egybeforr a mesei eszmeiséggel. Ezek a hősök örök célokért küzdenek, nem elvont eszmékért, hanem olyan elemi szükségletek kielégítéséért, amelyek az életet jelentik (pl. *vízért* küzd a hős a sárkánnyal, mert az kiszáraitotta a kutakat, de az *élet* védelmezője is, mert ez a sárkány szűz

leányokat pusztít el stb.). A mesehős valójában a hősiesség típusát képviseli: vagyis a mese a hősnek emberfeletti kalandjait mondja el, egyféle világlátást közvetít.

Az eddigi elemzésből kitűnik, hogy Nagy könyvének tárgya az állandóan alakuló, változó népi alkotói tudat nyomán az esztétikum, illetve esztétikai kategóriák kibontakozása. Egy rendkívül gazdag variációs lehetőséggel állunk szemben, amely a mesékben csak látszatra egysíkú és egyszerű. Legjobb példája és a népi humor mesei funkciójának bizonyítéka is a tündérmesékben jelentkező humoros világ. Gyakran nemcsak hangulatalkelő szerepe van a mesék kezdő- vagy záróformuláinak, melyek a játékosságot, kötetlenséget biztosítják a mesében, de a mesemondó és hallgatósága között olyan kapcsolatot teremtenek, mely gyakran megalázottságot kompenzál, azaz a mesemondó a maga és a hallgatósága nevében vesz elégtételt a társadalmi megalázottságért. És ha a humort keltő mesei formulákban az egyén (mesemondó) névtelenül is van jelen, a humor itt már olyan magasabb rendű esztétikai kategória, amelyet kimagasló alkotóegénység fogalmaz meg. A nagy erejű társak (Nagyevő, Nagyivó, Kőmorzsoló stb.) alakján és szerepén igazolja Nagy, hogy ezek humoros egyéniségükkel hogyan illeszkednek be a tündérmese szférájába; a hőssel nem kerülnek igazi ellentétbe, megmaradnak a humor világában, de kiemelik a hős alakját és küzdelmeit. Amíg a hős csodálnivaló, addig rajtuk csak mosolyogni lehet. Ha viszont a hős paródiájával találkozunk és a mesében minden a visszájára fordul (a hős cselekvései, ellenfelei), akkor már lényegi, minőségi változásról beszélhetünk: ez már a tréfás mese világa, amit nem a hit éltet, hanem a kételkedő magatartás. A tréfás, hazudozó, csali- és ijesztő mesék egész során bizonyítja be a szerző a népi komikum és groteszk szervező erejét. Ezeknek a meséknek is gyakran erkölcsi célzatuk van (pl. a Póruházi szerelmesek típusnál), és hagyományozódásuk, akárcsak a tündérmese esetében, itt is nagyban függ a mesemondó személyétől.

Nagy Olga több évtizedes folklórtapasztalatának kitűnő eredménye *A táltos törvénye* című könyv, melyben igyekszik feltárni (nem kis sikerrel!) a népmese zárt világát, és segít bennünket közeljutni ahhoz a szépséghez, amit a mese valójában rejteget számunkra. Munkáját gazdag jegyzetanyag, szakirodalom és háromnyelvű (román, német, angol) összefoglaló zárja.

VAJDA ZSUZSA